

Ogroženost travniških ptic in njihovih bivališč

// Damijan Denac in Luka Božič

Pred približno 10.000 leti se je na Bližnjem Vzhodu razvilo kmetijstvo – ljudje so kultivirali divje rastline in udomačili divje živali. V srednjeevropski prostor je kmetijstvo prodorlo pred približno 7.000 leti in od takrat naprej vplivalo na večino ekosistemov, tako v nižinah kot v višjih legah, in jih dodobra preoblikovalo. Ljudje so začeli izkoriščati obstoječa travišča in s košnjo, pašo, požiganjem, izkrčevanjem in izsuševanjem ustvarili nova – sekundarna travišča in druge habitate značilne za kmetijsko krajino. Kljub temu, da je človek s temi posegi zmanjšal obseg izvornih življenjskih prostorov, posebej gozdov in v njih živečih vrst – pomislimo na iztrebljene velike rastlinojede – danes velja, da se je z aktivno prisotnostjo človeka v Evropi zaradi množice nastalih sekundarnih travišč in drugih tipov antropogene krajine biotska raznovrstnost povečala. To je bilo možno, ker so se spremembe v tej oddaljeni preteklosti odvijale počasi in nekatere vrste so se na nove razmere prilagodile ter razširile svoja območja razširjenosti. Velika droplja (*Otis tarda*) se je denimo s step, ki so jih vzdrževale danes močno ogrožene antilope sajge (*Saiga tatarica*), razširila proti zahodu na sekundarne stepe, kjer so se pasle domače živali, in na ekstenzivna polja. Tudi bela štokrlja (*Ciconia ciconia*) je izvorno stepska žival in šele v 15. stoletju je začela gnezditi v srednji in severni Evropi.

Obdobje »velikega napredka« ali začetek konca?

Trend širjenja območij razširjenosti in povečevanja populacij travniških ptic se je v drugi polovici prejšnjega stoletja dokazano spremenil, za nekatere vrste, denimo kosca (*Crex crex*), pa obstajajo indici, da se je to v manjšem obsegu začelo že prej. Značilnosti druge polovice 20. stoletja so bile naglo povečanje prebivalstva, razvoj industrije in uvažanje novih kmetijskih postopkov z namenom večje proizvodnje, kot so uporaba kmetijske mehanizacije, pesticidov in mineralnih gnojil. Leta 1957 so države članice EU s podpisom Rimske pogodbe postavile temelje za izvajanje skupne kmetijske politike (CAP – *Common Agricultural Policy*), ki je bila formalna podlaga intenzivnega kmetijstva v EU in je, sicer modificirana, v veljavi še danes. Oglejmo si zgolj nekaj podatkov: skupna letna poraba pesticidov v Franciji se je v desetih letih (1971 – 1981) s 25.000 ton povečala na 100.000 ton, količina dušikovih umetnih gnojil, porabljenih v desetih evropskih državah, ki so bile članice EU leta 1981, je bila leta 1961 130 kg/ha, leta 1971 300 kg/ha, leta 1981 pa 400 kg/ha. V osemdesetih letih so v Angliji letno odstranili 28.000 kilometrov živih meja, v sedemdesetih letih so na desettisoče hektarjev travišč in mokrišč v Franciji, Belgiji in na Nizozemskem spremenili v intenzivna polja.

Večina ekološko specializiranih vrst nekdanje (tradicionalne) kulturne krajine, in torej tudi travišč, se hitrim in obsežnim spremembam v okolju, ki so nastale z intenzifikacijo kmetijstva, ni bila zmožna prilagoditi, zato so njihove populacije začele upadati in izumirati. Populacije 39 vrst ptic, 58 % vseh evropskih vrst ptic kmetijskih

ekosistemov, so se zmanjšale in postale tako ali drugače ogrožene zaradi intenzivnega kmetijstva. Med temi so mnoge (donedavno) pogoste in splošno razširjene vrste. Tako izrazit upad populacij ptic ni bil ugotovljen za noben drug evropski ekosistem. Zadnje poročilo Monitoring pogostih vrst (CBC – Common Birds Census) organizacij EBCC (European Bird Census Council) in BirdLife International razkriva, da so v obdobju 1980 – 2005 v 20 evropskih državah izmed vrst značilnih za kmetijsko krajino najbolj upadle populacije čopastega škrjanca (*Galerida cristata*), jerebice (*Perdix perdix*), pribe (*Vanellus vanellus*), divje grlice (*Streptopelia turtur*) in grilčka (*Serinus serinus*). Vse, razen jerebice, so pri nas vsaj regionalno še precej številne vrste. Globalno ogrožene vrste ptic v Evropi, katerih obstoj je odvisen od travišč, pa so mala (*Anser erythropus*) in rdečevrata gos (*Branta ruficollis*) – travišča so poglavitni habitat na selitvi in prezimovališčih, veliki klinkač (*Aquila clanga*), kraljevi orel (*Aquila heliaca*), južna postovka (*Falco naumanni*), sokol plenilec (*Falco cherrug*), velika droplja in povodna trstnica (*Acrocephalus paludicola*).

Spreminjanje travišč v njive, povečan vnos hranil, povečanje pašnih obremenitev, zgodnejša in večkratna košnja so ključni dejavniki, ki so neposredno ali posredno (prek strukture travišč in hrane) negativno vplivali na populacije travniških ptic. Večkratna košnja ni problematična le zaradi zgodnje prve košnje, temveč tudi zaradi sprememb v strukturi vegetacije travnikov, ki jo povzroča. Vegetacija se zgosti in spremeni se njena vrstna sestava – število vrst se zmanjša in prevladovati začno t.i. visokoproduktivne trave. Zato se zmanjša število razpoložljivih mest za gnezdenje in število nevretenčarjev (hrana ptic), ki so zaradi gostejše vegetacije za ptice tudi težje dostopni. To pa vpliva na rodnost ptic, njihovo preživetje in celotno populacijsko dinamiko.

Travišča in travniške ptice Slovenije

Različna travišča danes obsegajo 14 % površine Slovenije. Po palearktični klasifikaciji je v Sloveniji pet glavnih habitatnih tipov travišč: naravna suha travišča in sekundarna suha travišča, suha travišča na silikatih, alpinska in subalpinska travišča, mokrotna in vlažna antropogena travišča in visoko steblikovje ter mezotrofna do evtrofna gojena travišča. Travišča lahko obravnavamo na različne načine, zato njihovo klasifikacijo prilagodimo namenu. Pri raziskavah ptic večinoma razdelimo travišča glede na način rabe, podrobneje pa jih opišemo s fiziognomskimi značilnostmi, saj je za ptice funkcija rastlin pomembnejša od vrste. Repaljščici (*Saxicola rubetra*) je namreč vseeno ali lovi plen z brestovolistnega oslada (*Filipendula ulmaria*), zdravilne špajke (*Valeriana officinalis*) ali močvirskega osata (*Cirsium palustre*).

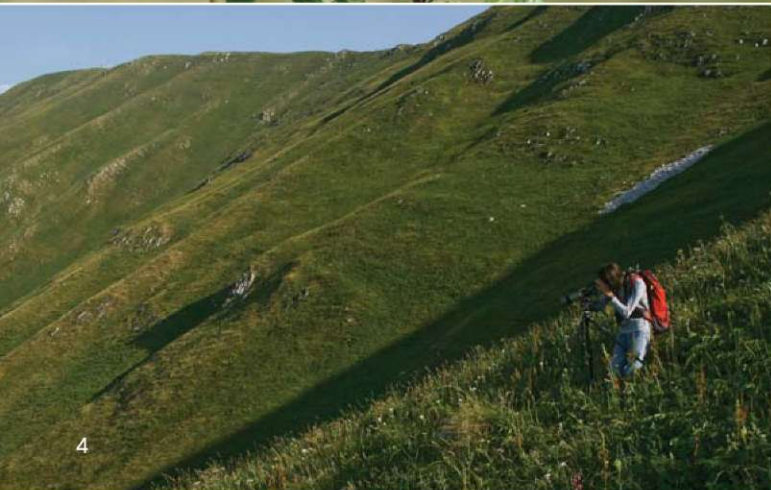
Travniške ptice niso taksonomska skupina (skupina medsebojno sorodnih organizmov). So skupina ptic, ki so v celotnem življenju ali le v njegovem delu specializirane

2

3

4

5

2: Z barvnimi obročki označena samica repaljščice (*Saxicola rubetra*) v raziskavi, ki jo opravljajo na Nacionalnem inštitutu za biologijo.
foto: Davorin Tome

3: Ta gojeni travnik so zgodaj pokosili. Uničili so vsa gnezda ptic, ki so se tukaj znašle v ekološki pasti.
foto: Damijan Denac

4: Na strmih pobočjih Breginjskega Stola je bila odkrita pomembna lokalna populacija kosca (*Crex crex*) v Sloveniji. Območje je Natura 2000.
foto: Davorin Tome

5: Ogromni travniško-pašniški kompleksi niso le pomembna gnezdišča ptic – na selitvi se na njih ustavlja na desetisoče pobrežnikov. Tudi zanje so travišča življenjskega pomena.
foto: Davorin Tome

na življenje na traviščih, zato je skupina precej raznolika. Največji travniški specialisti so tiste vrste, ki na traviščih preživijo praktično celotno življenje. Med te lahko, od pri nas gnezdečih vrst, uvrstimo kosca, kotorno (*Alectoris graeca*), repaljščico, velikega škurha (*Numenius arquata*), kozico (*Gallinago gallinago*) in travniško cipo (*Anthus pratensis*). Slednja sicer v Sloveniji v zadnjem času ne gnezdi več. Manj specializirane so denimo rumena pastirica (*Motacilla flava*), prepelica (*Coturnix coturnix*), poljski (*Alauda arvensis*) in hribski škrlanec (*Lullula arborea*) ter priba, ki gnezdi tudi na njivah. Priba, nekoč značilna vrsta vlažnih travnikov, danes pri nas gnezdi skoraj izključno na njivah in drugih podobnih življenjskih okoljih z nizko vegetacijo. Po drugi strani lahko tudi čuka (*Athene noctua*), smrdokavro (*Upupa epops*), zeleno žolno (*Picus viridis*), zlatovranko (*Coracias garrulus*) in kavko (*Corvus monedula*) štejemo med travniške ptice. Travišča so njihov najpomembnejši prehranjevalni habitat, medtem ko gnezdi drugje.

V Sloveniji sta intenziviranje in širjenje kmetijstva poglavita vzroka ogrožanja ptic. Dve vrsti sta zaradi vpliva intenzifikacije kmetijstva pri nas v zadnjem času izginili. Obe sta bili še v prvi polovici prejšnjega stoletja med najpogostejšimi gnezdkami kulturne krajine pri nas, njuno izginotje pa je povezano s posegi na traviščih. Južna postovka je v Sloveniji kot gnezdilka izginila leta 1994, zadnje uspešno gnezdenje zlatovranke pa je bilo leta 2005.

Pot iz krize?

Skupna kmetijska politika, ki je bila prvotno usmerjena le v intenzifikacijo kmetijstva, je v zadnjem času doživela nemalo sprememb. Nastale so tako zaradi naglega upa-

danja biotske raznovrstnosti, presežkov intenzivno pridelane hrane, kot tudi zaradi vse večjega povpraševanja po proizvodih, ki niso pridelani na intenzivni način in varujejo zdravje potrošnikov. Vpliv intenzivnega kmetijstva je na lastni koži občutil tudi človek – kot povečano število rakavih obolenj zaradi uporabe pesticidov in kot pojav novih bolezni, kot je BSE. Na nivoju EU je bila sprejeta strategija razvoja podeželja, ki med drugim vsebuje sklop kmetijsko okoljskih ukrepov. Plačila v okviru ukrepov 2. osi Programa razvoja podeželja (PRP) 2007 – 2013 so namenjena kmetom, da zemljo obdelujejo ekstenzivno in tako ohranjajo biodiverzitetu in ogrožene vrste ter da vzdržujejo kmetijsko dejavnost tudi na območjih, ki so za kmetovanje manj ugodna.

V novem PRP so predvidena kmetijsko okoljska plačila za tri skupine podukrepov: (1) za zmanjševanje negativnih vplivov kmetijstva na okolje (npr. ekološko kmetovanje), (2) za ohranjanje biotske raznovrstnosti in tradicionalne kulturne krajine (npr. travniški sadovnjaki) in (3) za varovanje zavarovanih območij. V zadnji skupini sta denimo podukrepa ohranjanje steljnikov in ohranjanje habitatov ptic vlažnih ekstenzivnih travnikov na območjih Natura 2000. Zahteva v slednjem je najmanj enkratna košnja in spravilo letno, pri čemer je prva košnja možna po 1. avgustu, izvajati pa se mora s strižno kosilnico pri zmanjšani hitrosti na višini vsaj 10 centimetrov nad tlemi. Dokazano je, da košnja s strižno kosilnico povzroči med travniškimi organizmi najmanj škode, za razliko od rotacijske, ki je povzroči največ.

Ukrepi so nujni, saj varstvo ogroženih vrst travišč ni možno z osnovanjem rezervatov, kjer bi območja preprosto prepustili naravnim procesom. Potrebno je uprav-

6

7

8

ljanje, plačilo pa logično, saj ekstenzivno (tradicionalno), pticam prijazno upravljanje, večini kmetov ne omogoča preživetja. V osnovi torej imamo soliden sistem za ohranjanje travnišč, obeti za njegovo učinkovitost pa so, glede na mizerna sredstva, namenjena posameznim (pod)ukrepom in administrativnim oviram pri njihovem izvajanju, več kot slabi. Izkušnje iz tujine (Nizozemska, Švica, Avstrija) so tudi pokazale, da s kmetijsko-okoljskimi ukrepi želeni naravovarstveni cilji niso bili doseženi. Velik problem so na primer ekološke pasti – na videz primerna območja, ki jih ptice izbirajo, rodnost na teh območjih pa je enaka nič. Za populacijsko dinamiko imajo lahko usodne posledice. V kmetijskih ekosistemih so ekološke pasti dokaj pogoste, zgolj s štetjem populacij ptic pa jih ne prepoznamo. Za njihovo odkritje je treba raziskati rodnost in preživetje gnezd oziroma zarodov v populaciji.

Poznavanje ekologije vrst je torej osnova vseh varstvenih ukrepov, šele potem lahko pričakujemo, da bodo le-ti učinkoviti. V Sloveniji smo v zadnjem času začeli z izvajanjem poglobljenih raziskav populacijskih procesov travniških ptic. Izdelali smo modele vpliva košnje in paše, s katerimi bo možno kmetijsko-okoljske ukrepe izboljšati. V prihodnje bo treba usmeriti bistveno več sredstev in promocije v izvajanje kmetijsko-okoljskih ukrepov in tako doseči, da bodo postali med kmeti širše sprejeti, analizirati njihovo učinkovitost in jih po potrebi izpopolnjevati. K varstvu ptic kmetijskih ekosistemov pa lahko vsak dan prispevamo tudi z lastnim vedenjem. Če bomo kot kupci izbirali izdelke t.i. ekološke pridelave, bomo s tem pozitivno vzpodbujali pridelovalce, ki s kmetijsko prakso posredno ohranjajo tudi ptice. ●

9

6: Na pašnikih na Ljubljanskem barju so pašne obremenitve prevelike, da bi na njih gnezstile travniške ptice. Če že gnezdijo, jim živina pogosto pomendra gnezda.
foto: Damijan Denac

7: Barvit travnik na levi je manj primeren za travniške ptice kot negojen travnik na desni in ima bolj heterogeno vegetacijo in več strukturo, ki jih potrebujejo travniške ptice. Gostota repaljščic na desnem je štirikrat večja kot na levem.
foto: Davorin Tome

8: Populacija bičje trstnice (*Acrocephalus schoenobaenus*) se je v zadnjem času v Sloveniji zmanjšala. Razlog je izginjanje močvirnih travnikov.
foto: Davorin Tome

9: Ekstenzivni travnik s pokošanim gnezdrom repaljščice – glej spodaj. Če pokosijo travnik pred 15.6., je verjetnost preživetja zarodov manjša od 10 %. Mesec dni kasneje je ta verjetnost 60 %.
foto: Davorin Tome